

OSMANLI ARŞİVİNDE HALICILIK ÜZERİNE BİR DEFTER ANALİZİ (MAD-d- 14500 NUMARALI)

Hasan AKDAĞ - Yasemin POLAT*

ÖZ

Halıcılık geleneksel Türk sanatları içerisinde önemli bir yere ve tarihî bir geçmişe sahiptir. Bu sanat, başından beri Türklerin yaşadığı her coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Halı dokuma tekniğini bulan ve onu dünyaya tanıtan da yine Türkler olmuştur. 19. yüzyıl ortalarına doğru Türk halıcılığı eski değerini kaybetmeye başlamıştır. Üzerinde çalıştığımız defterde; halıcılık faaliyetlerini geliştirmek ve üretimde rağbeti arttırmak için devlet tarafından birtakım tedbirler alındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, dokunan halıları istenilen kaliteye yükseltmek ve herkesin kullanmasını sağlamak amacıyla tüccarlara, sözleşme ile belli bir miktarda sermaye vermiştir. Burada önemli olan bir mesele var ki o da teşviklerdir. Destek olarak verilen sermayenin sadece yeni tarz halı üretimi yapmayı taahhüt eden tüccarlara verilmesi çok önemlidir. Halı üretecek kişilere imalat ile ilgili bilgiler yetkili memurlar tarafından verilmiş ve çalışanlar da talep edildiği şekilde dokumuşlardır. Yeni tarz halı üretimine teşviki arttırmak için yükleniciler taltif edilmiş; eski usül dokumalar için gümrük vergisi alınmaya devam ederken bu yeni uygulamaya ise vergi muafiyeti getirilmiştir. Böylece ucuza mal edilen ve daha çok rağbet göreceği düşünülen halılar imal edilmiştir. Tarihî Uşak halısı, “Nev-resim” görünümü ile klasik formundan uzaklaşmış ve yeni desenlere kavuşmuştur. Sonuç olarak devlet büyük bir yatırımla, maddî ve teknik destek vererek halıcılığın gelişmesine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Halı, Uşak, Dokuma, Teşvik, Sermaye.*

* Dr. Öğr. Üyesi- Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü / Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, El Sanatları Bölümü, Halıcılık-Kilimcilik Programı
e- posta: hasan.akdag@usak.edu.tr, /yaseminpolat@kilis.edu.tr / ORCID: 0000-0002-0380-7550 / 0000-0002-0244-1913
Makale Türü: Araştırma makalesi/ DOI: <https://doi.org/10.342.42/akmbaris.2021.146>
Makale Gönderim Tarihi: 13.02.2021 / Makale Kabul Tarihi: 18.06.2021

ABSTRACT

DEFTER ANALYSIS OF CARPETRY IN THE OTTOMAN STATE ARCHIVES (NO. MAD-d-14500)

Carpetry among the Turkish traditional arts has a very important place and historical past. This art survived from its emergence in the geography that Turks lived. The Turks discovered carpet weaving technique and extended all over the World. From the mid of 19th century and on Turkish Carpetry started to lose its importance due to developing mass production technology. Some financial promotions were introduced by the state in order to develop hand-woven carpet weaving activities and to increase the demand for hand-woven carpets. Ottoman Government supported carpet traders by capital incentives for reaching the desired quality level and extensive public usage. This is a very important problem for the promotion of the sector. It will be very much influential to distribute promotions to weavers who guaranty new type of weaving.(designs and patterns). The necessary carpet weaving information to weaving people was given by authorized trainers and carpets were woven accordingly. Contractors were awarded in order to increase the promotions for the new type carpet production. Custom duty tax is continued for old type weavings but tax exemption is introduced for the new type carpets. Thus, carpets which were produced much more cheaply and were continued to be in great demand were produced. Therefore, the traditional (historical) Uşak Carpet with its “Nev-resim” appearance got further away from its classical form and new motifs were obtained. As a result, according to the book that we work on, it is evident that the state contributed for the development of carpet weaving by investing a large amount of money in material and technical support.

Keywords: *Uşak, Carpet, Weaving, Promotion, Customs-Duty Tax, Capital.*

1. GİRİŞ

Türkler, ana yurtları Orta Asya'nın iklim şartlarına uygun olarak yaşamlarını sürdürebilmek için ürettikleri dokumaları gittikleri yerlere götürmüşler ve karşılaştıkları toplumlara tanıtmışlardır. Yaklaşık dört bin yıllık tarihlerinin getirdiği kültür birikimleriyle Orta Asya'dan Anadolu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya uzanan bir Türk sanatı üslubu oluşturmuşlardır. Gittikleri coğrafyalarda karşılaştıkları diğer milletlerden etkilenmişler ve onları da etkilemişlerdir. Türkler binlerce yıldır değişik coğrafyalarda yurt tutmalarına rağmen kendilerine özgü kültür yapılarını korumuşlardır. Türk halı sanatı yüzyıllar içerisinde dünyaya tanıtılan özel bir sanat dalıdır.

Halı sanatını geliştiren ve bütün dünyaya tanıtan Türkler olmuştur. Bu bağlamda Aslanapa, bunu güzel ve veciz bir şekilde “Halı, Türk sanatının en orijinal yaratmalarından biri olduğu gibi dünya medeniyetine Türklerin bir hediyesidir.” Demek suretiyle ifade eder.¹

Bu çalışmada; T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan MAD-d- 14500 numaralı defter incelenmiştir. Bu defter 19 Haziran 1848 tarihli ve Osmanlı Devleti'nin Ege Bölgesindeki bir halı üretim-istihdam projesini ele almaktadır.

1.1. TÜRKLERDE HALICILIK

Türkler, İpek Yolu'na hâkim bölgelerde yaşadığı için dokuma ve kumaş malzemelere fazlasıyla aşina idiler. Hem bu sebeplerden hem sanatsal yatkınlıktan hem de ihtiyaçlardan dolayı, doğayla iç içe geçmiş motifler ve eşsiz desenlerle bezenmiş halı ve kilimler ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri ihtiyaç

1 Halil Açıkgöz, “Türkçe’de Halı ve Halıcılık Terimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Türk Halıları Özel Sayısı*, Ekim, (1984), s.137-155.

hissedilen halının ilk defa Türkler tarafından dokunmuş olduğu somut delillerle ispatlanmıştır.² 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Ön Asya ve Orta Asya'da yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda Türklere ait uygarlıkların izleri gün ışığına çıkarılmaya başlanmıştır. Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının en eski medeniyet olduğu sanılırken, Orta Asya'daki arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkan verilere bakıldığında, Türk kültürünün bunlardan daha eski olduğu anlaşılmıştır. Burada bulunan eserlerin çokluğu ve ustaca işlenmesi Türk sanatının kaynaklarına doğru yönelmeyi gerektirmiştir. Rus arkeolog Rudenko'nun Pazırık bölgesinde bulunduğu halı inanılmaz derecede sık dokulu, ustalıklı düzenlenmiş kompozisyon ve renklere sahiptir. Türk halı sanatında Pazırık halısından 13. yüzyıla kadar uzun bir boşluk görülmektedir. Türk halı sanatının düzenli ve sürekli gelişiminin Selçuklu halılarıyla başladığı kabul edilmektedir. Konya'da bulunan Selçuklu halıları 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan zincirin ilk büyük halkasını oluşturmaktadır.³ Dünya halı sanatı tarihinde hakiki "Gördes-Türk" düğümü tekniğinde yapılmış ilk halılar Konya Alâeddin Cami'inde bulunmuştur. Bunların Konya'nın büyük bir camiinde bulunmuş olmaları Anadolu Selçukluları zamanında yapılmış olmalarının en büyük delilidir. Bu muhteşem halıların 1221 ile 1250 yılları arasında yapılmış olduğu muhakkaktır. Bu halılar günümüzde dünyanın en zengin halı koleksiyonuna sahip müzelerin başında gelen İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nin en değerli eserleri olarak teşhir edilmektedir.⁴ Anadolu Selçuklu halıları 20. yüzyıla kadar gelen Türk halı sanatının temelini oluşturduğu söylenebilir. 13.-15. yüzyıllar arasındaki döneme ait Anadolu Selçuklu halıları; 1- Konya halıları 2- Beyşehir halıları 3- Fustat (Eski Kahire) halıları 4- Hayvan figürlü Anadolu halıları olmak üzere dört⁵ temel başlık altında toplanmaktadır.⁶ 14. yüzyılın başlarından itibaren Türk halı sanatına hayvan figürlerinin girdiği, ilk olarak Avrupalı ressamın tablolarından anlaşılmıştır.⁷ 15-16. yüzyıl Erken Osmanlı Devri Halılarını, 14. yüzyıl Anadolu halıları gibi, Avrupalı ressamın tablolarından tanıyoruz.⁸ Özellikle Hans Holbein ve Lorenzo Lotto'nun tablolarında görülen halılar, yabancı literatüre bu ressamın adı ile geçmiştir. Ancak bunların Uşak halısı olduğu görülmüştür.⁹ 15. yüzyılın geometrik desenlerinin yerini organik stilize bitkisel desenler almış, diğer yandan madalyon ve bitkisel motifli halılar yoğunlukla kullanılmaya başlanmış, daha sonra bunları Kuşlu ve Çintemani adıyla bilinen Uşak halıları takip etmiştir. Bu dönemde halıcılığın en önemli merkezi Uşak'tır.¹⁰ Osmanlı Devri Anadolu-Türk halıları 16. ve 17. yüzyılda altın çağına erişir. Bu dönemde iki halı grubu ortaya çıkar. Bunlardan birincisi Saray halıları, ikincisi Uşak halılarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ipek ticaretini elinde bulundurduğu 16. yüzyılda dokunmaya başlayan Saray halıları bir yüzyıl kadar devam etmiştir. Ancak Gördes, Kula ve Milas yörelerinde, 17. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar dokunmuş, Smyrna (İzmir) halıları adıyla İzmir Limanı'ndan Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Bu halılar Avrupa'da çok tutulmuştur.¹¹

2 Hilal Doğan, "Türklerden Dünyaya Yayılan Halı ve Kilimler Her Motifte Ayrı Bir Hikâye Barındırıyor", *Ankara, Tarım ve Orman Dergisi*, Mart-Nisan Sayısı, (2018). s.85.

3 Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1974, s.15.

4 Oktay Aslanapa, "Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 132, (1984), s.15.-16.

5 Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", *İzmir, Sanat Tarihi Dergisi*, 14-1, (2005), s. 84.

6 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: Eren Yayın Evi, 1987, s.13.

7 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası, Kültür ve Sanat Hizmetleri, 1972, s.7; Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991, s.19.

8 Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", s.85.

9 Elvan Anmaç (Özkavruk Adanır), "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 47-50.

10 Gonca Samuk, "Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Türk Halıları Özel Sayısı, (1984), s.110.

11 Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1974 s. 75; Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", *Sanat Tarihi Dergisi*, 14-I, (2005), 79-103 s. 87.

Osmanlı Devri'nde Uşak, ticaret kervanlarının geçtiği bir güzergâh-şehir niteliğindedir. Burası, halı ve kilim dokumacılığı alanında çok gelişmiş bir imalât ve ticaret merkezidir. 16. yüzyılın başlarından itibaren Uşak halıları, İzmir Limanı vasıtasıyla Avrupa'ya sevk edildi. 19. yüzyılda da bu faaliyet zirve noktasına ulaştı. Türk halıcılığı gelişimini 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. Bunda hem Avrupadaki saray ve kiliselerde Türk halılarının tercih edilmesi, hem de İstanbul'da selatin camilerin ve Müslümanların kutsal mekânlarında (Harem-i şerif, Hz. Peygamberin türbesi vb. önemli türbeler) bu halıların kullanılması önemli bir etkidir.¹² Bu halılar sarayda mevcut Nakkaşhane'de tasarlanırdı. Buradaki nakkaşların hazırladığı halı çizimlerinden, büyük ölçekli câmî ve sarayların taban halıları, Uşak'taki halı atölyelerine sipariş edilirken, seccâde boyutlarında ve saray sanatı ekolünü daha iyi yansıtan halılar İstanbul'da dokunmaktaydı.¹³ Bu arada halı sektörünün gelişiminde 1840'lardan itibaren zaman zaman devlet desteği görülmektedir. Desteğin ilki Cemâat-i Kalıçebâfân-ı Hâssa'nın Sultan I. Ahmed döneminde Cemâat-i Sorgucuyân-ı Hâssa'ya dönüştürülmesinden sonra, ikinci defa saraya bağlı halı üretimi, 19. Yüzyılda sanayileşme hareketiyle kurulan Fabrikayı Hümayun'lardan Feshâne ve Hereke Fabrikası'nda yeniden gündeme gelir. Feshâne Fabrikası Sultan II. Mahmut döneminde dokuma imalathanesi olarak kurulmuş; esas üretimi fes olan fabrikada, 1843'de bir atölye halinde halı üretimi başlamış ve 1914'e kadar devam etmiştir. Burada üretilen halıların bazılarında çerçeve içinde Feshane yazısı ve bazılarında da hem yazı, hem de tarih vardır.¹⁴

Osmanlı devleti kurumsal anlamda dokuma sektörünü desteklemekle beraber yöresel üreticilere teknik ve maddi yardımda bulunmuştur. Osmanlı Arşivinde, bununla ilgili olarak istihdam ve kalite artırımı amacıyla yerel yönetimlerle yazışmaya ilişkin, belgeler vardır.¹⁵ Üzerinde çalıştığımız defter de, günümüzdeki kalkınma ajanslarının ekonomik destekli projelerine benzer bir program uygulanmıştır.

2. OSMANLI ARŞİVİNDEKİ BİR DEFTER ANALİZİ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda genel durumu göz önüne alındığında ekonomik ve sanayi alanında birçok problemle karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Özellikle sanayisinin makineleşme ile rekabet edemeyecek seviyede oluşu bu problemi iyice ağırlaştırmıştır. Anadolu'da geleneksel metotlarla üretilen mallar hem çok maliyetli hem de Avrupa ile rekabet edemeyecek derecede kaliteden uzaktı. Osmanlı sanayisi kendini yenilemek zorunda olduğu halde birçok nedenle bir türlü bunu başaramıyordu. Bunda, sürüp giden savaşlar ve ayaklanmaların payı da olmalıdır. Üretilen sınırlı sayıdaki malların arasında en önemlisi halı idi. Halı ağırlıklı olarak Uşak, Gördes ve Kula'da dokunmaktaydı. Ordu ve sarayın ihtiyaç duyduğu kumaş ve dokumaları karşılamak amacıyla Hereke'de kurulan fabrikada 1891 yılında 100 tezgâhla halı üretimine geçilmiştir.¹⁶ Ucuz işçiliğe ve düşük teknolojiye dayalı, herkesin yapabileceği katma değeri düşük üründen ziyade tasarıma ve el becerisine dayalı her yerde rahat bulunamayan, Türk gelenek ve göreneklerini yansıtan desenler ve renklerle üretilmiş halılarla uluslararası piyasalarda rekâbet etme şansı yoktu.¹⁷ Daha 1900'ün başında 600 yıllık mazisinden bahsedilen Uşak halısı bile Avrupa'ya ihraç

12 T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, C. EV. 17473- HAT. 56667- C. EV. 7083, İstanbul.

13 Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, s.143.

14 M. Önder Çokay, "Osmanlı Saray Sanatı Ekolünde Sanatçılar ve Halı Üretimi", *Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2 (2003), s.2-3. 2003, İstem, Yıl:1, Sayı.2, s.2-3.

15 T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, İ. MVL. 246/8931- İDH. 270/16847- İ. MVL. 98/2097- İ. MSM. 79/2282, İstanbul.

16 Ali Ata Yiğit, "19. Yüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrika-i Hümayunu Modeli", *Arış*, 5 (2011), s. 136-143.

17 Türkiye İhracatçılar Meclisi. Ekonomik Araştırmalar Şubesi, İstanbul, <https://tim.org.tr/tr/raporlar>, Nisan 2020, s. 13-14.

edilirken, onların talebi ile *New-resim*¹⁸ olarak dokunuyordu.¹⁹ Burada sözü edilen *New-resim* halı, elbette ki tarihi Uşak halısı yerine, otantik karakterinden uzaklaşan, yeni tasarım Uşak halısıdır.²⁰ Osmanlı Devleti bu şartlarda hem üretimi artırmak ve hem de istihdam yaratmak için gerekli tedbirleri her alanda almaya çalışıyordu. Buna iyi bir örnek olarak öteden beri halı ve imalat dokuma merkezlerine, bir teşvik paketi uyguladığı görülür. Bu çalışmada halı teşvik programının işleyişine ilişkin T. C Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir defter tarafımızca incelenmiştir.

Sözü edilen defter, MAD-d-14500 numara ve 19 Haziran 1848 tarihli, yazılı on sayfa ve boş üç sayfadan oluşmaktadır. Defter teşvik paketine ilişkin ödeme tablosu ile başlamaktadır. İlerleyen sayfalarda yine ödeme tabloları, teşvikin içeriğine ve yürütülmesine dair emirleri barındırmaktadır. Bu arada halı işini üstlenen kişilerin de konuyla ilgili senetleri yer almaktadır. Defter incelenirken, önce günümüz Türkçesine aktarılmış ardından ilgili başlıklar özetlenmiş ve bunlar da italik yazı ile tırnak içinde belirtilmiştir.

“Gördes ve Uşak'ta üretilmekte olan kilim ve halıların imalatının güzel bir yönteme bağlanmasına ilişkin tüccar ve esnaflara borç olarak padişahça verilen iki bin kese akçenin Ziraat Meclislerince kefillere bağlanarak tüccar, esnaf ve diğer ilgililere borç olarak verilmesi. Bu meselenin gelir ve giderleri hazinenin diğer masraflarına karıştırılmayarak emanet usulü yapılacaktır. Bu paranın bir kuruşu dahi zayı edilmeyecektir. Maliye Bakanlığı tarafından yöresel gelirlerden tahsil edilip ayrıca güzeşte vergisi de alınıp hazineye takdim edilmek üzere aşağıda teslim ve zimmet pusulası görülmektedir.”

(MAD-d-14500-003) Defterin henüz birinci sayfasında Gördes ve Uşak'ta üretilmekte olan halı, kilim ve seccade imalatının güzel bir yönteme bağlanmasına... Denilerek teşvik paketinin amacı ve yöntemi belirtilmiştir. Burada devletin sağladığı parasal desteğin ayrı ayrı kefillere bağlanması dikkat çekmektedir. Bir de, zamanında ödenmeyen borçlar için, *güzeşte*²¹ tabir edilen faiz uygulaması vardır.

Yine defterin aynı sayfasında imalata ilişkin ödemelerin tarihleri, hangi sene vergisinden, nasıl ve hangi gelirden ödeneceği belirtilmiştir. Bu işlemlere ilişkin bilgiler; Teşvik paketinin sorumlusu olan Uşaklı Acemzade Ali Ağa'ya ve Kütahya Muhassılı olan Saruhan Sancağı valisine de bildirilmiştir. Bununla beraber ödemelerin ayrıntısı; Maliye, Gelirler Muhasebesi, Sergi Muhasebesi ve Hazineye gerekli olan senetler gönderilmiştir. Adı geçen Acemzade Ali Ağa'ya gerekli yardımın nasıl yapılacağına ilişkin bilgiler de belirtilmiştir. Böylece yapılan işin sıkı bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır.

“Saruban valisinin bir adet şukkasıyla gönderdiği senetlere göre; Gördes'te dokunacak seccade ve halılara idareci olarak atanan Pehlivanzade Hacı Ahmet Ağa'ya, verilmesi gereken paradan, yüz bin kuruş verilmiştir. Bu para ise Gerdos kazasının 1262 (1846) senesi peşin vergilerindedir. Ödemeler kanun gereği olarak, Nisan ayının on beşinde Gerdos Mal Sandığı'ndan alınacaktır. Hacı Ahmet Ağa'nın, Gerdos ve Uşak'ta ahaliye dokutturacağı kilim ve halıların beklentilere uygun kalitede olması sağlanmalıdır.”

(MAD-d-14500-005) Defterin ikinci sayfasında Gördes'te halı ve kilim dokuma projesinin Pehlivanzade Hacı Ahmet Ağa'ya verildiği belirtilmiş ve ayrıca imalatın *da beklentilere uygun kalitede olması vurgulanmıştır*. Defterin ilerleyen sayfalarında,

18 T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *A. AMD. 30/91*, İstanbul.

19 T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *DH. MKT. 02806-00061- 002- 001*, İstanbul.

20 Zeki Sönmez, “Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19.yy Durumu Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Halıları Özel Sayısı*, 32 (1984), s. 95-106.

21 Nuran Koyuncu, “Osmanlı Devletinde Sarrafların Mültezimlere Kefilligi”, İstanbul, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 2020, s.308.

“Bu halı imalatı konusu; Hazine Maliyesince üzerinde durulmuş olup, Meclis-i Vala ve Meclis-i Ali-i Umumi kararlarıyla ve padişah emri ve iradesi gereği olarak yapılmaktadır. Halı imalat bedelleri, işe başlangıçlarından itibaren üç sene tamamlandığında Hacı Mehmed Ağa ve Gerdoslu Hacı Ahmed Ağa’ya istedikleri zaman parça parça verilecektir.”

Özellikle proje bedeli olan bu paranın yalnızca halı ve seccade imalatı için kullanılacağı... İfadeleriyle projenin çıkış hedefi, ödeme usulü ve sarf alanı belirtilmiştir. Burada adı geçen Mehmed Ağa Hayriye tüccarındandır.²² Bu teşvikte böyle bir tüccara ihalenin verilmesi ile halı-kilim imalat ve ihracatının Müslüman tüccarlarca da yapılabilmesinin önünün açıldığı söylenebilir. Defterin onuncu sayfasında,

“Gerdos kazasında Hacı Ahmet Ağa idaresinde imalatı yapılan kilim ve halılar için gerekli malzemenin alımı için ayrılan iki yüz elli bin kuruştan...”

Denilerek ayrılan paranın malzeme ve işçilik olarak ayrı ayrı harcanmasının gerektiği anlaşılmaktadır.

Defterin diğer sayfasında,

“Gerdoslu Hacı Ahmed Ağa ve Uşaklı Hacı Mehmed Ağa’nın ortaklaşa takdim ettikleri arzuhalleri okundu. Buna göre; imalatına memur oldukları kilim ve halılar, devletin desteği ve talep ettiği şekilde tamamlanmış ve teslim edilmiştir. İmalatı yapılan yörelerde tespit edilen fiyatı üzerine, eskiden olduğu gibi; gümrük ve taşıma masrafları da eklendiği halde maliyetin yükselerek revaçtan düşeceği gerçektir. Bundan dolayı halı imalatı dış memleketlerdeki üretilen halılara rekabet edemeyecektir. Bu yeni tasarım halı ve kilimler için dışarıdan gelecek benzer mallara gümrük vergisi konulması talep edilmektedir. Uşakkârî halının her kıyyesine²³ tarifeye göre üç kuruş, Gerdos ve Kula seccadelerinin rayiç fiyattan teslim-tesellüm belgelerine ait yüzde on iki kuruş gümrük vergisi alınmaktadır. Bu kazalarda yeni tasarım olarak dokutulan ve imalatı yapılan kilim ve halılar için yetkili kılınanlara, gerekli kolaylıklar ve gümrük tarafından da olabildiğince imkânlar sağlanmıştır. Bu gibi, ülkede iç üretimin ilerlemesi zaten padişahın istediği bir durumdur...”

Denilerek, bu işin önem ve özellikleri ile beraber gümrük vergisi, taşıma masrafları ile pahalıya geleceği ve böylece Avrupa’yla rekabet edemeyeceği vurgulanmıştır. İlginçtir imal edilen bu halıya “Uşakkârî” sıfatı kazandırılmıştır.

Ancak gelinen süreçte,

“Sözü geçen müteahhitler tarafından beklenen kalite ve güzellikte dokutturulan halılar her ne kadar iyi ise de, bu konuda harcanan paraya göre pek de ucuz mal edemedikleri görülmektedir. Bu iş için yapılan yatırımda boşa para verilmemek için, bunlardan alınan güzeste gündeme gelmiş ve bu işi başardıkları göz önüne alınarak böyle bir verginin alınmasının yakışık almayacağı görülmüştür. Böylece bu halı ve kilimlerin revacının artırılması gerekir. Üretilen halı ve kilimlerin fiyatı ise alıcı ve satıcı arasında belirlenmelidir.”

Her ne kadar “Halı ve Kilimin fiyatı, alıcı ve satıcı arasında belirlenir.” Denilse de teşvik proje bedelinin amacının dışında kullanılması ihtimaline karşı sabit fiyat belirleme yoluna gidilmiştir.

22 Reyhan Şahin Allahverdi, “Yüzyılda Edirne’de Ticaret Yapan Fransız Tüccar ve Hukuki Statüleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2012), s. 167-178, XVIII.

23 Zafer Toprak, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Metroloji “Önemli bir Yasa: Ölçüler Kanunu”, *Yapıt Dergisi*, 47/2, (1983/84), s. 37-43, (1 kıyye=1282) gr.

Şöyle ki,

“Uşak halısının her arşununa yirmi, kilimine on beş ve Gördes halısına kırk kuruş değer konarak, şehir içi Amediye ve Reftiye vergisi²⁴ alınması uygundur. Bu yeni tasarım kilim ve halılardan Uşak ve Gördes’te imal edilip de İstanbul ve İzmir’e gönderilenlerin miktar ve özelliklerini gösteren ilmühaberler Ziraat Meclislerince hazırlanmalıdır.”

Bu halı teşvik-destek projesini başarıyla tamamladıkları için,

“Dergâh-ı Ali Kapucubaşlarından Ali Ağa, Hacı Mehmed Ağa ve Hacı Ahmed Ağa’lara padişah emriyle birer nişan verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu nişanlar, altında ve üstünde birer taşlı ve ortası altın olarak, Darphane-i Amire’de yaptırılıp kendilerine verilecektir. Padişahın âdeti üzere bu ve benzeri memleket içinde yapılan her türlü imalat faaliyetlerine, madalya ve nişanlar vererek taltif etmesi usuldendir. Bu dokutulan yeni tasarım halı, kilim ve seccadelerin dışında imal edilenlerden daha önce olduğu gibi vergi alınacak, ancak bu yeni tasarım üzere uğraşan sanayi erbabından beş sene müddetle vergi alınmaması gerekir. Çünkü bu gibilerin bu tür sanayi faaliyetine rağbetinin artırılması gerekir.

9 Ra sene 1263.” (25 Şubat 1847)

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Osmanlı devleti bundan böyle bu teşvikte uyguladığı vergi muafiyetini genelleştirmiştir. Ancak yeni tasarım Uşak halısı üretmek şartıyla bütün sanayi erbabını yenilikler konusunda desteklemektedir. Defterin 12. ve 13. sayfasında halıcılıkla ilgili ve gerekli tedbirlerden söz edilmiş ve özetle,

“Daha önce alınan bütün tedbirler ışığında; büyük bir gereklilik olduğundan ötürü bu yeni tasarımla üretilen kilim ve halıların bundan böyle renk ve çeşitleri çok güzel, düzgün ve gösterişli olmaları ve fiyat olarak da çok uygun olmaları gerekmektedir. Bu konularda gerekli her türlü yardım ve kolaylık sağlanacaktır. Fi 17 M sene 1264.”(25 Aralık 1847).

Sened

“Padişahın çağa uygun olan güzelliklerinden sayılan kilim ve halının Uşak’ta dokutturulması, bu faaliyetin ayrıca önemsenip tanıtılması ve herkesin bu işe rağbet etmesinin sağlanması gerekir. Yıllık olarak, Uşak’ta imal edilen halı ve kilim altmış bin ziradan²⁵ fazla olması, yabancı ülkelerden gelmekte olan halının boya ve sair malzemelerin uyumlu olarak yerli tezgâhlarda işlenmesine,

Yabancı ülkelerde imal edilen halı ve benzeri mallardaki gibi renklerin ve renk uyumlarının gösterişli olmasına ve bununla beraber dayanıklı olmasına,

Ayrıca bir vakitten beri diğer malzemelere ilâveten kullanılan pamuğun terk edilmesine, boya ve yapıta malzemelerinin fiyatlarının daha uygun olmasına ilişkin devletin desteği olmakla,

Bu halı, kilim dokuma ve imalat işi her ne kadar bayanlara mahsus ise de, bundan böyle teşvik edilerek ve zamana yayarak, Müslüman erkeklerden olub da başka bir sanatı ve işi olmayanlara bu işin sevdirmesine dair,

Yukarıdaki hususları yerine getireceğime ve 1265 senesinde sona eren bu taahhüdün yedi sene daha uzatılması arz olunur. Ayrılan parayı başka işlerde kullanmayacağımı ayrıca yukarıda sayılan şartları aynıyle

24 Daei Masoumeh, “XIX. Yüzyılda İran ve Osmanlı Ticari İlişkilerinde Alınan Vergi ve Gümrük Tarife Terimlerinin Tanımları”, *Atatürk Dergisi*, c.8, s.1, (2019), s. 25-36.

25 Feza Günergün, “Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Haziran (1998), s.37.

yerine getireceğimi yine yedi sene bitiminde üzerimde ne kadar borç-zimmet her ne var ise tamamını devletime ödeyeceğimi taahhüt ediyorum. 23 Ca sene 1265(16 Nisan 1849) Kulalı Mustafa

Defterimizin 13 ve 14. Sayfalarındaki 16 Nisan 1849 tarihli Kulalı Mustafa'nın taahhüdüne göre, daha önce devletin gözetiminde ve desteğinde dokutturulan halı ve kilimlerin bu defa kalite ve malzemelerinin değiştiği ve Avrupa'ya uyumlu hale getirilmesi şartlarının da konulduğu görülmektedir. Bu senette bahsi geçen şartların yerine getirilme işi de ayrıca kefillerle garanti altına alınmıştır.

SONUÇ

Çalışmada; son derece zengin ve kapsamlı bir belge hazinesi olan Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir defter incelenmiş ve zamanın şartlarında bir halı teşvik programının en ince işlemleri ve yöntemi gözler önüne serilmiştir. Bu teşvik ve destek programının amaçları, yöntemi, hangi usul ve esaslara bağlanacağı da belirtilmiştir. Meblağ olarak büyük bir yatırım yapılmış ve Ege Bölgesi uygulama alanı olarak belirlenmiştir. Ecnebi diye isimlendirilen Avrupa'nın üretimi ölçü alınarak, tarihî Uşak halısı üslubundan vazgeçilmiştir. İlk defa altı yüz yıllık Uşak halısı nev-resim olarak dokutturulmuştur. Yine adı geçen yörelerde istihdamı artırıcı tedbirler ışığında halı dokuma işinde Müslüman ve başka işi olmayan, erkeklerin de çalıştırılması gündeme gelmiştir. Ayrıca yeni tasarım halı üretimi için de vergi desteği sağlanmıştır. Buradan anlaşıldığına göre yine, Uşakkârî diye adlandırılan bu halının tanıtım işini özellikle devletin üstlendiği görülmektedir. Devlet, Uşak ve Gördes yöresinde halı dokumacılarına sipariş verip üretim aşamalarını da denetleyerek, en güzel ve gösterişli halı üretimini sağlamıştır. Böylece halı desenlerinin çeşitlenmesine ve halıcılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Arşivi'nde bu tür ekonomik ve santsal faaliyetlere ilişkin ayrıntılı kayıtların bulunması ve bugün ilgili çevrelerin istifadesine sunulması çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Halil. "Türkçe' de Halı ve Halıcılık Terimleri", *Türk Halıları Özel Sayısı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Ekim, (1984): 137-155.
- Allahverdi, Reyhan Şahin. "Yüzyılda Edirne'de Ticaret Yapan Fransız Tüccar ve Hukukî Statüleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2012): 167-178.
- Anmaç (Özkavruk Adanır), "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Batı Anadolu (Ege Bölgesi) Halıcılığına Etkisi ve 19. Yüzyıldan Başlayarak Bu Bölgede İngiliz Sermayesi ile Üretilen Halıların Kalite, Renk ve Desen Özellikleri", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: Eren Yayın Evi, 1987.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası, Kültür ve Sanat Hizmetleri, 1972.
- Aslanapa, Oktay. *Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi*, İstanbul: Türk Edebiyatı dergisi, 1984.
- Çokay, M. Önder. "Osmanlı Saray Sanatı Ekolünde Sanatçılar ve Halı Üretimi", *Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2 (2003): 2-3.
- Deniz, Bekir. "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", *Sanat Tarihi Dergisi*, 14-1 (2005):84-97.
- Doğan, Hilal. "Türklerden Dünyaya Yayılan Halı ve Kilimler Her Motifte Ayrı Bir Hikâye Barındırıyor", *Tarım ve Orman Dergisi*, Mart-Nisan (2018): 85-92.

- Günergün, Feza. “Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Haziran (1998): 37-45.
- Koyuncu, Nuran. “Osmanlı Devletinde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği”, İstanbul: I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, 2020.
- Masoumeh, Daei. “XIX. Yüzyılda İnan ve Osmanlı Ticari İlişkilerinde Alınan Vergi ve Gümrük Tarife Terimlerinin Tanımları”, *Atatürk Dergisi*, 1 (2019): 25-36.
- Samuk, Gonca. “Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Türk Halıları Özel Sayısı*, Ekim (1984): 110-125.
- Sönmez, Zeki. “Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19.yy Durumu Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Halıları Özel Sayısı*, 32, (1984): 95-106.
- T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *A. AMD. 30/91*, İstanbul.
- T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *C. EV. 17473- HAT. 56667- C. EV. 7083*, İstanbul.
- T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *DH. MKT. 02806-00061- 002- 001*, İstanbul.
- T.C Başkanlık Osmanlı Arşivi, *İ. MVL. 246/8931- İDH. 270/16847- İ. MVL. 98/2097- İ. MSM. 79/2282*, İstanbul.
- Toprak, Zafer. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Metroloji “Önemli bir Yasa: Ölçüler Kanunu”, *Yapıt Dergisi*, 47/2 (1983/84): 37-43.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi. Ekonomik Araştırmalar Şubesi, İstanbul: <https://tim.org.tr/tr/raporlar>, Nisan 2020. Erişim tarihi: 01.02.2021
- Yetkin, Şerare. *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1974;
- Yiğit, Ali Ata. “19. Yüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrika-i Hümayunu Modeli”, *Arış Dergisi*, Mart (2011): 136-143

T. C BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI MAD-d- 14500 DEFTERİ

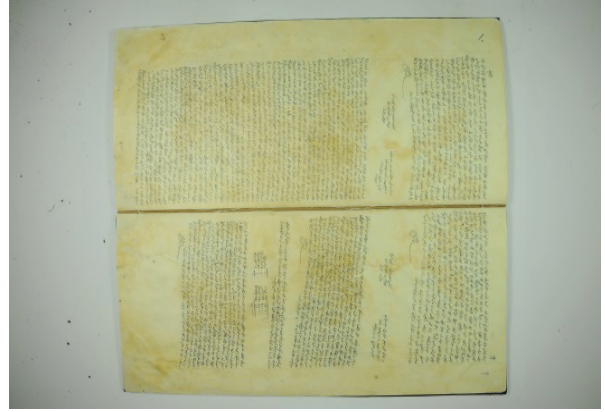
Fotoğraf 1:

Fotoğraf 2:

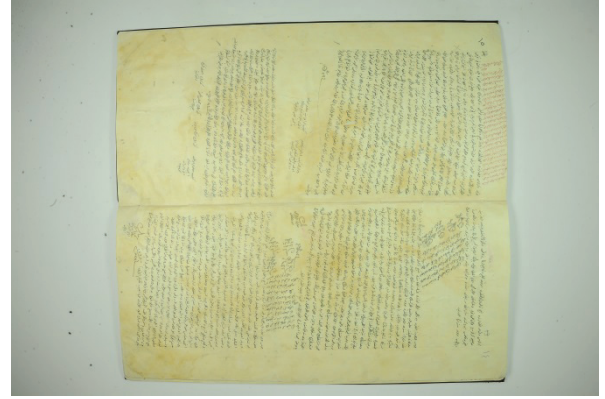
Fotoğraf 3:

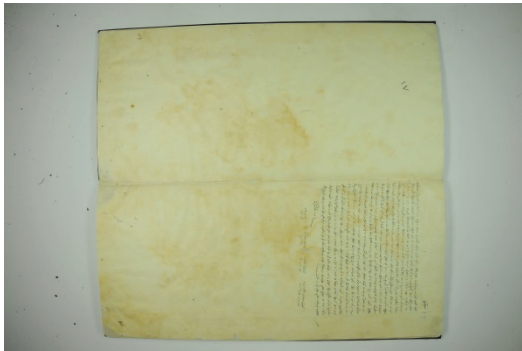
Fotoğraf 4:

Fotoğraf 5:

Fotoğraf 6:

Fotoğraf 7:

Fotoğraf 8: